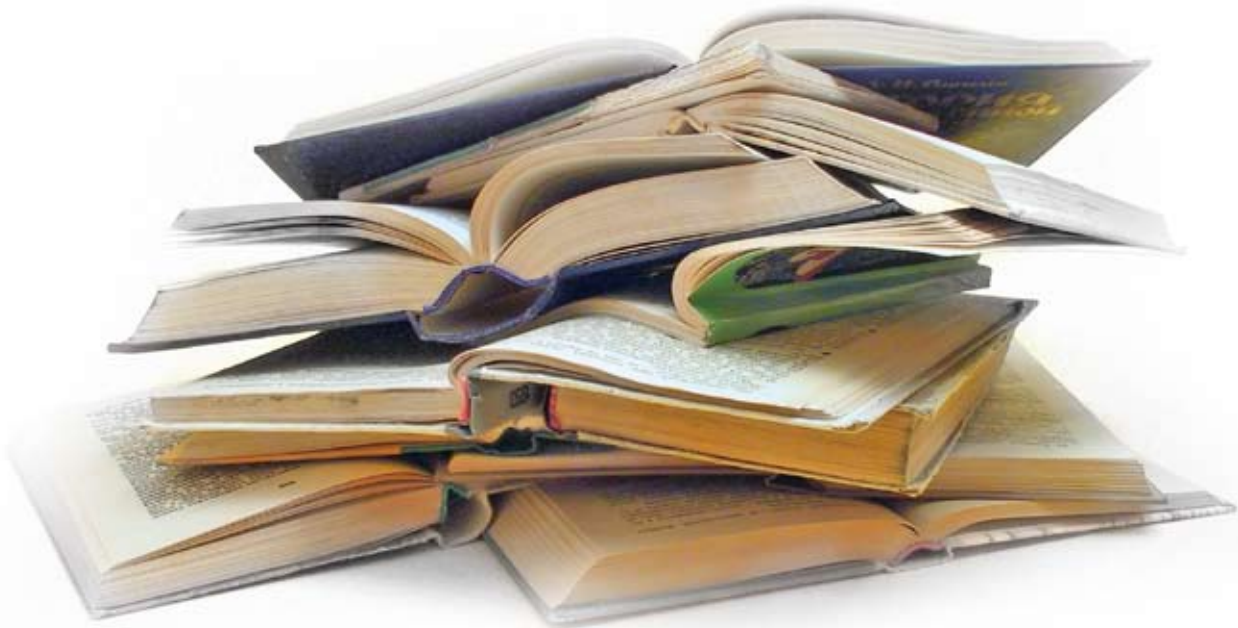


UITKOMSTEN MELDPUNT STUDIEKOSTEN

**UITKOMSTEN VAN EEN ONDERZOEK DOOR DE
SP TWEDE KAMERFRACTIE EN ROOD, JONG IN DE SP**



Meer informatie:

Renske Leijten: rleijten@sp.nl

Wouter Grootkoerkamp: wgrootkoerkamp@sp.nl



UITKOMSTEN MELDPUNT STUDIEKOSTEN	PAG. 03
INLEIDING EN AANBEVELINGEN	PAG. 03
AANBEVELINGEN	PAG. 04
DE UITKOMST	PAG. 05
TOT SLOT	PAG. 08
BIJLAGE I • HET ONDERZOEK IN CIJFERS	PAG. 09
BIJLAGE II • STEEKPROEF STUDIEKOSTEN IN FOLDERS EN OP WEBSITES	PAG. 17
BIJLAGE III • DE STUDIES VAN DE STUDENTEN	PAG. 25
BIJLAGE IV • DE ONDERWIJSINSTELLING VAN DE STUDENTEN	PAG. 28

UITKOMSTEN MELDPUNT STUDIEKOSTEN

Inleiding en aanbevelingen

Een studie kost geld, dat weet elke student die gaat studeren. Allereerst is er natuurlijk het collegegeld, maar er moeten natuurlijk ook boeken gekocht worden. Om inzicht te krijgen in de extra kosten die studenten maken voor hun studie, startte de SP een meldpunt voor de studiekosten. De jongeren van de SP (ROOD) ging actief naar studenten toe om hen naar hun huishoudboekje te vragen.

Aan het onderzoek deden 566 studenten mee. Daarvan deden 257 studenten een studie aan een HBO-instelling, 244 aan een universiteit en 65 aan een ROC. Zij volgden samen 173 opleidingen aan 77 instellingen in het land. Het beeld van de bijkomende studiekosten is daardoor zeer wisselend, maar gemiddeld is een student 750 euro op jaarbasis kwijt aan extra kosten, bovenop het collegegeld. Studenten aan het HBO zijn het duurste uit, zij moeten gemiddeld 825 euro uitgeven aan hun studie, op de universiteit gaat het om 686 euro en op het MBO is de student gemiddeld 611 euro aan studiekosten kwijt.

De studiekosten verschillen sterk per opleiding en onderwijsinstelling. Veel universitaire opleidingen geven aan dat zij een normbedrag hanteren, maar daar zitten ze praktisch allemaal overheen. Informatie over de overschrijding is er niet. Er is ook verschil binnen universiteiten te ontdekken. Een student Bouwkunde aan de TU Delft moet zelf zijn materiaal voor maquettes betalen, een student Industrieel Ontwerp aan dezelfde universiteit krijgt het materiaal van de opleiding.

Informatievoorziening over de extra kosten is bij de MBO-opleidingen vrij goed geregeld. Er worden expliciete bedragen gemeld op de website. Er is verwarring over de vraag of de kosten per jaar of voor de hele opleiding zijn, maar toch verdienen de ROC's een compliment.

Er is een trend aan te wijzen dat onderwijsinstellingen kosten overhevelen aan de studenten.

Een student wordt 'aangeraden' of verplicht een laptop van 1000 euro aan te schaffen terwijl de onderwijsinstelling op de computervoorzieningen bezuinigt. Ook worden er bij Hogescholen soms instellingsbijdragen gevraagd voor voorzieningen die bij anderen standaard zijn.

Veel informatie klopt niet. Er worden heel wat kosten onder de noemer vrijwillig gemeld, maar die kosten zijn minder vrijwillig dan voorgesteld. Denk aan een dure stages in het buitenland of een buitenlandse studiereis van 1500 euro. Niet gaan is geen optie omdat het noodzakelijk is voor de carrièreperspectieven. Maar ook boeken die aanbevolen worden zijn voor veel studenten noodzakelijke stof om het vak te halen. Verder is het opvallend dat studenten van creatieve of technische studies vaak melden dat het uiterlijk, van een project of werkstuk, waar meer geld in gestoken is meer punten opleveren.

Bij de MBO-respondenten is zichtbaar dat de reiskosten voor de studie enorm zijn. MBO-studenten die jonger dan 18 jaar zijn, zijn gemiddeld 1500 euro op jaarbasis kwijt aan hun reiskosten.

Aanbevelingen:

Voor iedere opleiding geldt: eerlijke berichtgeving over de studiekosten. Hier let de inspectie op bij het vergeven van accreditaties. Nu wordt er gelet op de kwaliteit van de opleiding, huisvesting en voorzieningen. Eerlijke en openbare informatie over de studiekosten en voorzieningen dient hieraan te worden toegevoegd.

- Iedere onderwijsinstelling werkt met een maximum normbedrag. Wanneer de kosten toch hoger uitvallen voor een opleiding, moet dit gemotiveerd worden.
- Medezeggenschap wordt verbeterd, zodat studenten via de medezeggenschapsraad inspraak hebben over dat normbedrag en via initiatiefrecht de norm kunnen verbeteren.
- Onderwijsinstellingen die kosten overhevelen aan studenten worden opgespoord en aangepakt.
- Er komt duidelijkheid over de voorzieningen die door onderwijsinstellingen verzorgd worden.
- Er worden geen noodzakelijke studiematerialen onder het kopje 'aanbevolen' vermeld.
- Er komt een OV-kaart voor MBO studenten onder de 18 jaar. Studenten aan een HBO of universiteit krijgen bij de start van hun studie direct de OV-kaart.

De uitkomst

De kosten

De grootste kostenpost is de aanschaf van boeken. Veel studenten geven aan dat ze rekening hadden gehouden met de kosten, maar dat het veel hoger uitvalt dan verwacht. Vooral in het HBO is het boekengeld hoog, gemiddeld 603 euro op jaarbasis. Op de universiteit ligt dat wat lager, daar betaalt een student 562 euro. Op de universiteit zijn de kosten voor readers wel hoger dan op het HBO: 167 euro ten opzichte van 86 euro.

In het MBO is de kostenpost voor boeken en readers (338 en 73 euro) relatief laag, daar geldt dat de extra kosten voornamelijk zitten in software, kleding, excursies en veldwerk en in de schoolbijdrage. Door de beroepsgerichte invulling de opleiding is dit beeld logisch. Toch is het wel de vraag of een student eigen schoolbijdrage gevraagd kan worden, er wordt immers ook collegegeld betaald als een student 18 jaar of ouder is (975 euro).

Een schoolbijdrage zien we ook terug bij de Fontys Hogeschool, dit is voor extra voorzieningen als studieruimtes en een studentenpsycholoog. De verplichte bijdrage is een onwenselijke situatie omdat de voorzieningen waar een Fontys student voor moet betalen, bij een andere hogeschool inbegrepen is bij het collegegeld dat wettelijk is vastgesteld op 1538 euro.

Er is een trend zichtbaar bij creatieve en technische studies als bouwkunde dat een student die dieper in de buidel tast voor een mooie presentatie een hoger cijfer krijgt. Een student van de Technische Universiteit Delft geeft aan: “Als ik meer uitgeef aan een mooie kافت en dure kleurenprints bij een project, dan is het cijfer hoger dan wanneer ik het in goedkoper zwart-wit inlever. Ik vind dat de inhoud moet tellen, want sommigen hebben het geld niet voor die dure prints en kافتen”. Een andere student geeft aan dat studenten die het n t niet kunnen, dit verhullen door het mooie uiterlijk.

Veel studenten hebben een OV-studentenkaart, toch geven veel studenten aan dat zij reiskosten maken. MBO-ers maken veruit de meeste reiskosten. Zevenentwintig MBO-studenten maken reiskosten, zij betalen gemiddeld ruim  500,-. Het minimum dat wordt aangegeven is 400 euro (2 personen), de meeste geven aan 2000 euro of meer betalen aan reiskosten. Vijftien procent van de MBO studenten die meededen geven aan reiskosten te hebben, zij zijn onder de 18 jaar. Belangrijkste reden voor deze hoge reiskosten is het ontbreken van een OV-studentenkaart voor MBO-ers die onder de 18 jaar zijn. Omdat de ouders nog kinderbijslag ontvangen krijgt het kind geen studiefinanciering, dus ook geen OV-reisvoorziening (een onderdeel van de studiefinanciering). Toch moeten zij vaak reizen voor de studie van hun keuze en ze zijn nog leerplichtig.

De reiskosten van HBO en universitaire studenten liggen een stuk lager (217 en 315 euro). De studenten die aangeven reiskosten te maken is twee procent van de respondenten. Universitaire en HBO studenten die jonger zijn dan 18 krijgen wel een OV-studentenkaart, maar niet bij aanvang van de studie. Dit heeft te maken met de kinderbijslag die per kwartaal wordt uitgekeerd. De studiefinanciering, waar-

onder de OV-studentenkaart, komt daardoor pas in oktober; er moet dus een maand worden overbrugd. Ook zijn er studenten die in de zomer stagelopen, dan is de OV-studentenkaart één maand niet geldig. Maar ook voor tentamens worden reiskosten gemaakt. Een derdejaars student criminologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam zegt: “Regelmatig komt het voor (eigenlijk elke tentamenronde wel) dat er tentamens op zaterdag ingepland worden. Dit betekent dat een student met een reguliere weekkaart dus kosten maakt om bij z’n tentamen te komen.”

Ook studenten van private opleidingen hebben zich gemeld. Bijvoorbeeld van opleidingen aan Nyerode en Schoevers. Hier gelden hoge collegegelden en hoge studiekosten. Het is bekend dat deze opleidingen niet voor iedereen zijn weggelegd, zeker voor kinderen met minder rijke ouders is zo een opleiding lastig te volgen. Bij de verwerking van de resultaten hebben we de gegevens van deze studies niet meegerekend.

Informatie

Om inzicht te krijgen in de informatievoorziening vanuit onderwijsinstellingen, is een kleine steekproef gedaan. Hierbij zijn websites en brochures van diverse instellingen en opleidingen onderzocht. Deze gegevens zijn na te lezen in Bijlage II.

Studiefinanciering

Studenten krijgen allen een basisbeurs, voor studenten in het hoger onderwijs is dat 252,73 als je op kamers woont en 90,77 als je thuis woont. Voor studenten in het beroepsonderwijs is de basisbeurs lager 233,53 als je op kamers woont, 71,57 als je thuis woont. Mocht een student ouders hebben die niet financieel bij kunnen dragen aan de studie van hun kind, dan is het mogelijk om een aanvullende beurs aan te vragen. Boven op de basisbeurs en eventueel een aanvullende beurs, kunnen studenten een rentedragende lening afsluiten bij de IB-groep.*

Het collegegeld voor HBO en universiteit is 1.538 per jaar, op het MBO geldt lesgeld van 975 euro per jaar. Tot de 18 jaar is het MBO gratis.

De basisbeurs is bedoeld als een tegemoetkoming in het levensonderhoud. De kosten voor de studie kunnen geleend worden, dan wel door een aanvullende lening of het collegegeldkrediet (voor het hoger onderwijs).

Veel studenten hebben een bijbaantje om de kosten van de studie, levensonderhoud en huur te betalen. Uit onderzoek van de Landelijke Studentenvakbond blijkt dat studenten gemiddeld 16 uur per week werken.

Voorzieningen op de onderwijsinstellingen

Er zijn veel verschillen tussen onderwijsinstellingen als het gaat om wat studenten moeten betalen. Soms mogen studenten vrij gebruik maken van computers op de school of universiteit, soms wordt er een bijdrage gevraagd voor “Toegang tot informatie- en communicatietechnologie” (website Fontys Hogeschool) en soms staat de laptop op de boekenlijst (bijvoorbeeld Technische Informatica aan de Hogeschool Utrecht).

*** Voor 2008 is de basisbeurs voor het hoger onderwijs 255,64 voor uitwonende studenten en 91,81 voor thuiswonenden. Voor het beroepsonderwijs is de basisbeurs 236,22 voor uitwonend en 72,39 voor thuiswonend.
– www.ib-groep.nl**

Ook binnen onderwijsinstellingen zijn er soms verschillen tussen opleidingen, het voorbeeld van de TU in Delft is al genoemd.

Hogescholen en universiteiten

Een hogeschool krijgt geld voor onderwijs, universiteiten krijgen ook geld voor wetenschappelijk onderzoek. In de praktijk lopen deze twee geldstromen wel eens door elkaar. Wanneer bijvoorbeeld een universitaire student bij zijn afstuderen meewerkt aan een onderzoek, kan dit soms betaald worden met onderzoeksgeld. Zo blijft er meer geld over voor het universitaire onderwijs.

Studies die meer geld kosten, krijgen ook meer geld van de overheid. Omdat deze studies hierdoor werken met een groter budget, is er logischerwijs ook meer ruimte om (een beetje) met geld te schuiven. Dit zou een reden kunnen zijn waarom sommige kosten binnen één onderwijsinstelling verschillen.

In de wet op hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek staat dat studenten recht hebben op “ten behoeve van de studenten getroffen voorzieningen”, daaronder valt ondermeer de studentendecaan en studiebegeleiding. Verder zegt de wet dat aan de studenten duidelijk moet worden gemaakt wat de studentenvoorzieningen zijn. De HBO Raad zegt hierover: “‘voorzieningen’ die de opleiding aanbiedt [moeten] wel ‘getoetst’ worden aan een norm. Vanzelfsprekend doen de studenten dat zelf (bij hun keuze aan welke instelling zij hun opleiding gaan volgen en daarbij verschillende instellingen ‘benchmarken’)”.

Het zou goed zijn als duidelijk is wat onderwijsinstellingen aan studenten moeten aanbieden aan standaardvoorzieningen. Er kan natuurlijk niet in de wet staan hoeveel computers er per student moeten zijn op een school. Een dansschool heeft bijvoorbeeld meer behoefte aan voldoende oefenruimtes dan aan een computer per student. Maar de nu heersende gedachte dat studenten hun studiekeuze baseren op de voorzieningen en dat daarop geconcurrereerd kan worden, is onterecht. Een student baseert zijn keuze op vele verschillende factoren, het zou goed zijn als iedere student een standaard aan voorzieningen aantreft op zijn onderwijsinstelling.

De medezeggenschap van studenten kan beter. Nu zijn er verschillen tussen universiteiten en hogescholen. Op universiteiten is de medezeggenschap van studenten vaak beter georganiseerd dan op hogescholen. Dit kan een verklaring zijn voor het verschil in kosten tussen de onderwijsinstellingen. Via de medezeggenschapsraad praten studenten namelijk mee over wat studenten moeten betalen en wat de hogeschool of universiteit betaalt. Een manco is hier wel dat de studentenraden geen instemmingsrecht hebben of initiatiefrecht. Ze kunnen dus de begroting niet afkeuren of initiatieven aandragen voor een andere bekostiging van zaken.

De organisatie die in Nederland en Vlaanderen onderwijsinstellingen voorziet van een keurmerk, de NVAO, schrijft dat de huisvesting en materiële voorzieningen toereikend moeten zijn om het onderwijsprogramma goed te kunnen uitvoeren. In de toekomst dient de NVAO voor een nieuwe accreditatie of een verlening ook te kijken naar de informatievoorziening over de studiekosten. In het uiterste geval kan een opleiding geen informatie geeft over de studiekosten haar licentie verliezen.

MBO

Op de website van de MBO-raad staat het volgende te lezen: “Onderwijsinstellingen in het middelbaar beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie bepalen voor een groot deel zelf waar zij hun binnenkomende gelden aan besteden.” Maar natuurlijk gelden hier ook regels. De wet educatie en beroepsonderwijs zegt dat ook ROC’s loopbaanoriëntatie en –begeleiding moeten aanbieden.

Ook in dit geval is de wet niet duidelijk over wat studenten zelf moeten betalen en waar de opleiding in moet voorzien. Bij MBO-opleidingen levert dit soms nog vervelender situaties op dan bij studenten HBO of WO. Vooral de ontbrekende OV-kaart is vaak een onvoorzien probleem. En, er zijn niet veel ouders die hun zoon of dochter van 16 jaar al graag op kamers zien gaan.

Tot slot

Wij willen graag alle deelnemers aan het onderzoek hartelijk danken voor hun deelname. Tijdens het schrijven van dit rapport bleven de e-mails met studiekosten binnenkomen. De enquête blijft in te vullen op de website van de SP. Wij bewaren alle informatie die ons wordt toegezonden. Wij zullen deze informatie bij een volgend onderzoek te gebruiken.

Ook gaat er veel dank uit naar alle vrijwilligers van ROOD die zich belangeloos hebben ingezet voor het tot stand komen van dit rapport.

BIJLAGE I

Het onderzoek in cijfers

Methodes

Aan dit onderzoek deden 566 studenten mee. Van hen deden er 257 een HBO opleiding, 244 volgden een studie aan de universiteit en er waren 65 MBO-ers. Zij volgden samen 173 opleidingen aan 77 instellingen in het hele land.

De enquête was in te vullen via het internet. Hiertoe werd opgeroepen via diverse kranten en websites (waaronder de eigen SP website). Daarnaast is de enquête ook op papier verschenen. Vrijwilligers van ROOD, de jongerenclub van de SP, hebben deze papieren enquêtes op campussen van HBO's en universiteiten laten in vullen door studenten.

De vragenlijst is zo simpel mogelijk gehouden zodat studenten hun eigen kostenposten konden noemen. Alleen de post "boeken" stond al voorgedrukt op de enquête. Op de papieren enquête stond enkel de tekst "Maak jij veel kosten naast je collegegeld? Laat het ons dan via dit kaartje weten!". Op het internet had de enquête de volgende begeleidende tekst:

Iedereen betaalt collegegeld, een vastgesteld bedrag per studie. Maar vaak ben je nog niet klaar met de studiekosten als het collegegeld betaald is. Er volgen nog aan te schaffen boeken, computerprogramma's en printerkaarten. Er worden vaak kosten gemaakt voor een internetverbinding, verplichte excursies en eventueel zelfs de kosten rondom een stage. ROOD en de SP willen graag weten hoeveel jij nog extra kwijt bent naast je collegegeld.

Naast de studiekosten werd deelnemers gevraagd naar hun naam, studie, onderwijsinstelling en als ze op de hoogte wilden blijven van dit onderzoek ook naar hun emailadres.

Omdat een aantal van de deelnemers de enquête ter plaatste heeft ingevuld kan het zijn dat zij niet alle kosten geheel correct hebben ingevuld, of dat kosten zijn vergeten. Ook kan het zo zijn dat deelnemers bewust bepaalde kosten hebben aangedikt om zo het onderzoek te beïnvloeden. Toch is ervoor gekozen om studenten zelf aan het woord te laten. Instellingen zien soms kosten over het hoofd en komen ook niet altijd met juiste cijfers (Asva studiekosten onderzoek 2006).

Resultaten

Omdat de kostenposten nogal uiteen liepen zijn er categorieën gemaakt waarbinnen alle studiekosten vielen: boeken, readers, practica, kleding, print en kopieerkosten, excursie/veldwerk, stage, software, reiskosten, extra materiaal, introductie en schoolbijdrage.

Schoolbijdrage is een post die soms wordt genoemd als "vrijwillige" bijdrage (de aanhalingstekens staan er altijd bij in de ontvangen enquêtes) of instituutbijdrage.

De post "extra materiaal" is een grote verzamelnaam. Hieronder valt alles wat niet onder de andere pos-

ten valt. Omdat deze kosten per studie erg verschillen zijn deze onder een post genoemd. Voorbeelden van extra materiaal zijn laboratorium glaswerk bij de studie scheikunde, materialen voor maquettes bij de studie bouwkunde, tekenmateriaal bij de studie industrieel ontwerp en houtmaterialen bij de studie meubelmaker. Maar ook kosten als het inbinden van werkstukken en kantoorartikelen vallen hieronder. Voor de kostenpost kleding is gekeken of voor de studie kleding nodig was. Soms gaat het om veiligheidskleding (bijvoorbeeld podiumtechniek), voor andere studies is het nodig er netjes uit te zien (bijvoorbeeld de hotelschool).

Hoewel door een aantal deelnemers vaak ook kosten als computers, internetkosten zijn genoemd, worden deze kosten niet gebruikt in dit onderzoek. Deze zaken zijn weliswaar noodzakelijk om de meeste studies te kunnen volgen, maar worden vaak ook voor activiteiten gebruikt die niets met de studie te maken hebben. Ook de kosten van verzekering, kamerhuur en telefoon zijn hierom niet meegenomen. Omdat iedereen collegegeld of schoolgeld betaalt, hebben we ook dit bedrag niet meegenomen in onze berekeningen.

De kosten voor boeken, readers, practica, kleding, print en kopieerkosten, excursie/veldwerk, stage, software, reiskosten, extra materiaal, introductie en schoolbijdrage zijn gemiddeld € 749,63 per student (Tabel 1). Een student gaf aan slechts € 50,- kwijt te zijn aan hun studie, hij was daarmee het goedkoopst af. Deze student doet detailhandel aan het Noorderpoort college. De deelnemer die het meest betaald voor zijn studie International Business and Management aan de HES in Amsterdam. Hij betaald maar liefst € 6020,- en is dit vooral kwijt aan (verplichte) buitenlandse stages.

Tabel 1

Totale studiekosten

	Aantal	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
totale studiekosten	566	50,00	6020,00	749,6316	452,65810

In Tabel 2 is te zien dat stagekosten, reiskosten en de kosten van studieboeken de grootste uitgaven zijn voor studenten. Voor de boeken wordt gemiddeld € 566,- betaald. Voor de studenten die reiskosten maken, is dit gemiddeld € 704,-. De mensen die stage lopen zien daar ook veel geld naartoe gaan, gemiddeld is dat € 986,-.

Voor readers betaalt men gemiddeld € 106,- en voor practica € 244,-. Kleding die nodig is voor de studie kost gemiddeld € 283,- en voor printen en kopiëren zijn studenten gemiddeld € 75,- kwijt. Veldwerk en excursies kosten gemiddeld € 215,- en wanneer studenten software nodig hebben voor hun studie, betalen zij daar gemiddeld € 94,- voor. Overig materiaal kost de student gemiddeld € 164,-. Tot slot zijn er instellingen die een extra bijdrage vragen voor bepaalde studies. Studenten zijn dan gemiddeld € 138,- kwijt.

Tabel 2

	Aantal	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
boeken	554	20,00	1530,00	556,7292	290,07869
readers	106	4,00	750,00	105,7264	100,63612
extra materiaal	277	1,00	2300,00	171,3032	243,59818
Practica	3	25,00	632,00	244,0000	336,94658
Kleding	34	20,00	1000,00	282,7941	257,71511
bijdrage school	13	25,00	300,00	138,0769	95,09948
print en kopieerkosten	136	8,00	310,00	74,5956	61,84609
excursie/veldwerk	87	10,00	1200,00	215,4023	234,38025
Stage	7	100,00	5200,00	986,1429	1885,91114
computer programma's	56	8,00	395,00	94,1786	72,31273

De kosten zullen per jaar verschillen, het is algemeen bekend dat het eerste jaar van een studie duurder is dan andere jaren. Dit vooral vanwege de aanschaf van standaardwerken. Daarnaast is er voor een aantal studies een verplichte introductie. In dit onderzoek was dat voor 47 studenten het geval. Hun introductie kostte gemiddeld € 106,-. De kosten van de introductie zijn te vinden in Tabel 3.

Tabel 3

Kosten introductie

	N	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
introductie	47	45,00	300,00	105,8085	39,20439

De kosten verschillen per type opleiding, dit is te zien in Tabel 4. HBO-studenten zijn het duurste uit. Zij betalen gemiddeld € 826,- voor hun studie bovenop het collegegeld. De HBO-er die het minste kwijt is, betaalt € 125,- voor zijn studie en studeert cross media concepting aan de Saxion Hogeschool. Hij is het geld kwijt aan software. De HBO student die het meest betaalt is de eerder genoemde student International Business and Management.

Studenten aan de universiteit betalen gemiddeld ruim € 100,- minder aan hun studie dan hun collega's aan het HBO. Bovenop het collegegeld betalen de universitaire studenten gemiddeld € 687,-. Koploper hierbij een student aardwetenschappen aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Alleen al veldwerk kost deze student € 1200,-. De student die het goedkoopst uit is, studeert architectuur aan de Technische Universiteit in Delft. Hij heeft voor € 70,- genoeg boeken om het jaar door te komen. Een collega van hem aan dezelfde universiteit zegt overigens € 670,- aan boeken kwijt te zijn en daarnaast betaald hij € 630,- aan materiaal voor maquettes en presentaties en komt zo aan een totaal van € 1300,-. Mogelijk zitten deze twee studenten in verschillende jaren.

De MBO-ers betalen gemiddeld € 607,- per jaar aan hun studie. De MBO-er die er het goedkoopst vanaf komt is een SPW student die € 94,- aan boeken uitgeeft en het daar bij laat. Daar staat een student design tegenover die maar liefst € 1900,- moet betalen aan zijn studie. Ook hier zijn maquettes een grote kostenpost, deze kosten maar liefst € 1500,-.

Tabel 4

Studiekosten per type opleiding

	Aantal	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
hbo	257	125,00	6020,00	825,6498	518,10437
WO	244	70,00	1670,00	686,1633	330,86580
mbo	65	50,00	1900,00	611,6094	393,73126

Kosten HBO

De kosten per post voor het HBO zijn te zien in Tabel 5. De stagekosten springen gelijk in het oog. Niet alleen International Business and Management heeft dure stages (een deelnemer noemt € 5200,-). Een student communicatie aan de Fontys Hogeschool is maar liefst € 1000,- kwijt aan zijn stage. Dit zijn wel twee uitschieters. De andere twee HBO studenten die over stagekosten spreken zijn € 178,- (diermanagement Larenstijn) en € 100,- (rechten Hogeschool van Amsterdam) kwijt.

Schoolboeken zijn ook een flinke post. De hoogste prijs wordt betaald door een student HBO-V aan de Saxion Hogeschool. Hij betaalde voor de schoolboeken € 1500,-. Andere studenten HBO-V aan de Saxion Hogeschool zeggen tussen de € 1000,- en de € 1500,- te betalen voor hun boeken. Een student animatie aan de HKU in Utrecht betaalde slechts € 50,- voor zijn boeken. Niemand betaalde minder. Een flink aantal HBO studenten noemt kosten voor excursies of veldwerk. Dit kost hen gemiddeld € 208,-. De hoge hotelschool gooit hoge ogen met een student die meldt € 1000,- aan excursies te betalen. Een bouwkunde student zegt er € 800,- voor te betalen. Hij heeft niet opgeschreven waar hij dat studeert. Een collega bouwkunde student zit in een ander jaar of pakt het anders aan en betaalt voor de excursie slechts € 20,-. Deze studeert aan de hogeschool Zuyd.

Wat opvalt, is dat van de 47 studenten die de introductie als kostenpost opgaven, er 42 een HBO opleiding volgen. Het merendeel studeert aan de PABO, voor de introductie betalen zij gemiddeld € 97,-.

Tabel 5

Kosten HBO per post

	Aantal	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
boeken	252	50,00	1530,00	603,1349	277,10449
readers	74	4,00	400,00	86,5270	66,28337
extra materiaal	128	8,00	2300,00	179,1719	280,43336
stage	4	100,00	5200,00	1619,5000	2421,47083
computer programma's	34	15,00	395,00	91,8529	69,00643
practica	2	75,00	632,00	353,5000	393,85848
bijdrage school	3	25,00	120,00	68,3333	48,04512
introductie	43	45,00	200,00	101,2326	25,27076
print en kopieerkosten	51	15,00	310,00	66,3529	61,46831
excursie/veldwerk	63	20,00	1000,00	204,4444	214,24201
kleding	18	20,00	600,00	227,1111	208,90918

Er zijn 3 studenten die bovenop hun collegegeld nog een extra bedrag moeten betalen aan hun instelling. Een studeert Theater en Techniek aan de Amsterdamse Hogeschool voor Kunsten en betaalt € 120,-. De andere twee studeren aan de Fontys Hogeschool. Een studeert vastgoed en makelaardij en betaalt € 25,- de ander studeert Informatica en betaalt € 60,-. De Fontys Hogeschool heeft op haar website staan dat ze een "Fontys bijdrage" vragen: "In aanvulling daarop biedt Fontys nog een voorzieningenpakket, waarvoor van iedere student bij aanvang van de studie een eenmalige bijdrage van € 42,- (studiejaar 2007-2008) gevraagd wordt." Zij betalen hieruit aanvullende verzekeringen, ondersteuning bestuurlijk actieve studenten, het studentenloopbaancentrum en de toegang tot informatie- en communicatietechnologie, aldus de Fontys website. Daarnaast kan aan studenten nog een ASF-bijdrage (Aanvullende Studie Faciliteiten) worden gevraagd, deze verschilt per opleiding. Van alle deelnemers studeren er 10 aan de Fontys Hogeschool, 7 van hen hebben de "Fontysbijdrage" dus niet genoemd in de enquête. De Amsterdamse Hogeschool voor Kunsten heeft op haar website diverse kosten staan.

Kosten universiteit

De kosten van een universitaire opleiding zijn in Tabel 6 per kostenpost uitgesplitst. De grootste kostenpost op de universiteit zijn de studieboeken, gemiddeld kosten de boeken € 562,-. Twee studenten geneeskunde hebben met € 1500,- de duurste studieboeken. Een studeert aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam (EUR), de ander aan de Universiteit van Utrecht. Ook zijn er 14 studenten geneeskunde aan de EUR die € 1000,- of meer aan boeken kwijt zijn. Daar staat tegenover dat er daar 4 studenten minder dan € 1000,- aan boeken betalen.

Aan readers betaalt de student aan de universiteit gemiddeld € 167,-. De uitschieter van € 750,- is te

vinden bij een student Zorgmanagement. Deze studeert ook aan de Erasmus Universiteit. De goedkoopste readers zijn voor de studie Wiskunde aan de Universiteit van Amsterdam.

Bijna de helft van de studenten zeggen extra materiaal nodig te hebben voor hun studie. Een student Geneeskunde aan de Erasmus Universiteit betaalt € 1000,- mogelijk zitten bij deze kosten de boeken inbegrepen. De op één na hoogste extra kosten worden gemeld door een student Bouwkunde aan de Technische Universiteit Delft. Hij koopt hier maquettes voor.

Wanneer de deelnemers studeren aan de universiteit kosten de excursies gemiddeld € 206,-. De duurste excursies zijn te vinden bij de studie Rechten, weer aan de EUR.

Tabel 6

Kosten Universiteit per post

	Aantal	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
boeken	240	70,00	1500,00	562,5583	299,88204
readers	26	33,00	750,00	167,2308	153,58315
extra materiaal	116	10,00	1000,00	148,8793	155,78007
stage	2	100,00	200,00	150,0000	70,71068
computer programma's	21	8,00	300,00	90,3333	72,25741
practica	1	25,00	25,00	25,0000	.
bijdrage school	0				
introductie	4	50,00	300,00	155,0000	105,35654
print en kopieerkosten	79	8,00	250,00	82,4177	62,37924
excursie/veldwerk	13	10,00	1200,00	206,1538	312,31764
kleding	2	25,00	40,00	32,5000	10,60660

Kosten MBO

In Tabel 7 staan de kosten voor MBO studenten. Gemiddeld zijn excursies het duurst, deze kosten gemiddeld € 289,-. De duurste excursies zijn te vinden bij het CIOS aan het Rijnijssel College in Arnhem, daar betaalde iemand € 900,-. Bij de studie Toerisme op het Noorderpoort College betaalde iemand € 600,- aan excursies.

MBO-ers betalen gemiddeld € 339,- aan boeken. Een MBO-er die media & management studeert aan het Mediacollege in Amsterdam betaalde maar liefst € 900,- voor zijn boeken. Het goedkoopst was iemand uit die sound&vision\mediatechnologie doet aan het ROC Middennederland. Hij betaalde slechts € 20,- voor zijn boeken.

Op het MBO moeten studenten regelmatig betalen voor extra materiaal. Het meeste gebeurt dit bij de studie Design door een student die € 1500,- aan maquettes kwijt is en € 100,- aan schrijfgerij. Helaas heeft deze persoon niet aangegeven waar hij design studeert.

Kleding is bij een aantal MBO-ers ook een aanzienlijke kostenpost. Een student aan het CIOS in Arnhem zegt € 1000,- aan kleding te betalen. Meer deelnemers die een opleiding volgen aan het CIOS noemen kleding als kostenpost. De 7 studenten CIOS betalen daar gemiddeld € 570,- voor. Zij doen dit aan het ROC Nijmegen, Rijnijssel College Arnhem, Friesland College of aan het Albeda College. Er zijn 10 MBO-ers die zeggen extra schoolgeld te betalen. Dat is gemiddeld € 159,- en koploper daarbij is iemand die een Diveto opleiding volgt, hij betaalt € 300,-. Waar hij dat doet heeft hij niet vermeld.

Tabel 7

Kosten MBO per post

	Aantal	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
boeken	61	20,00	900,00	338,8525	194,95750
readers	5	20,00	200,00	73,0000	73,79024
extra materiaal	33	1,00	1500,00	219,6061	328,64370
stage	1	125,00	125,00	125,0000	.
computer programma's	1	254,00	254,00	254,0000	.
practica	0				
bijdrage school	10	50,00	300,00	159,0000	97,14823
introductie	0				
print en kopieerkosten	6	15,00	125,00	41,6667	42,73952
excursie/veldwerk	11	50,00	900,00	289,0909	252,91123
kleding	14	40,00	1000,00	390,1429	291,84845

Reiskosten

Veel studenten hebben een ov-studentenkaart, toch geven veel studenten aan dat zij reiskosten maken (tabel 8). MBO-ers maken veruit de meeste reiskosten. 27 MBO-studenten geven aan reiskosten te maken, zij betalen gemiddeld ruim € 1500,-. Er zijn twee studenten die € 400,- per jaar betalen, er zijn geen MBO-ers die zeggen minder te betalen. Er zijn tien studenten die per jaar € 2000,- of meer betalen aan reiskosten, dat is ruim 15% van alle MBO studenten die meededen aan ons onderzoek.

Belangrijkste reden voor de hoge reiskosten van MBO-ers is dat zij wanneer zij jonger zijn dan 18 jaar, in tegenstelling tot andere studenten, geen ov-studentenkaart krijgen van de overheid. Dit terwijl een aanzienlijk deel van hen jonger is dan 18 jaar, zij vallen dan vaak onder de leerplicht of de kwalificatieplicht.

De reiskosten van HBO en universitaire studenten liggen een stuk lager dan die van MBO studenten. HBO-ers die hun reiskosten noemen betalen gemiddeld € 217,- per jaar aan reiskosten. Bij WO-ers is dit € 315,-. Er zijn 48 HBO-ers en WO-ers die hun reiskosten hebben genoemd, daarvan betalen 9 studenten (1,8% van alle deelnemende HBO en WO studenten) € 400,- of meer aan reiskosten.

Universitaire en HBO studenten die jonger zijn dan 18 krijgen wel een ov-studentenkaart, maar vaak niet bij aanvang van de studie. Dit heeft te maken met de kinderbijslag die per kwartaal wordt uitgekeerd. De studiefinanciering, waaraan de ov-studentenkaart zit gekoppeld, wordt daardoor pas later uitgekeerd. In deze eerste maanden van het studiejaar worden door deze jonge studenten veel reiskosten gemaakt.

Een interessante mail kwam van een derdejaars student criminologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij zegt: "Regelmatig komt het voor (eigenlijk elke tentamenronde wel) dat er tentamens op zaterdag ingepland worden. Dit betekent dat een student met een reguliere week OV-kaart dus kosten maakt om bij z'n tentamen te komen."

Tabel 8
Reiskosten per opleiding

	Aantal	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
totaal	75	15,00	3300,00	704,7200	850,61864
mbo	27	400,00	3300,00	1504,0741	902,93159
universiteit	19	25,00	2000,00	313,8421	447,08305
HBO	29	15,00	1000,00	216,5862	245,13386

BIJLAGE II

Steekproef studiekosten in folders en op websites

PABO De Kempel te Helmond

- Kosten boeken worden niet in studiegids vermeld.
- Verplicht introductiekamp voor eerstejaars kost € 94, waaraan ook 1 studiepunten is verbonden.
- Verplichte survival of Eifeltocht voor tweedejaars kost respectievelijk € 80 en € 91.
- Studenten blijken slechts voor een deel geïnformeerd te zijn/worden.
- Niet alle boeken zijn verplicht; een deel (nieuwwaarde 95 euro) wordt "aanbevolen", maar vaak wel gekocht.
- Het lijkt erop dat de boeken ook tweedehands te koop zijn (en dan goedkoper).
- Over het digitale PABO-leermiddel Sherpa-pro staat niks op de site (niet verplicht, wel sterk aanbevolen).

Bedrijfskunde Erasmus Universiteit te Rotterdam

- Boeken € 600 per jaar.

PABO INHOLLAND te Haarlem

- Eerstejaars betalen € 500 tot € 1000 voor boeken en ander materiaal.
- Volgens de website zijn de kosten in de daarop volgende jaren lager.

Geneeskunde Erasmus Universiteit te Rotterdam

- Boeken € 600 per jaar.

Hogere Europese Beroepen Opleiding Hogeschool Zuyd te Maastricht

- Eerstejaars betalen € 1000 voor boeken.
- Volgens de website zijn de kosten in de daarop volgende jaren lager.

MBRT INHOLLAND te Amsterdam / Haarlem

- Eerstejaars betalen € 500 tot € 1000 voor boeken en ander materiaal.
- Volgens de website zijn de kosten in de daarop volgende jaren lager.
- Eén student schat zelf € 1200 voor vier jaar.

Rechten Erasmus Universiteit te Rotterdam

- Boeken € 600 per jaar.

Geneeskunde Universiteit Utrecht te Utrecht

- Over kosten wordt niet gesproken in de studiegids.

Hoger Hotelonderwijs Saxion te Apeldoorn

- Over kosten wordt niet gesproken in de studiegids.

Gezondheidswetenschappen Erasmus Universiteit te Rotterdam

- Boeken € 600 per jaar.

MER INHOLLAND

- Eerstejaars betalen € 500 tot € 1000 voor boeken en ander materiaal.
- Volgens de website zijn de kosten in de daarop volgende jaren lager.

Hoger Hotelonderwijs Hogeschool Zuyd te Maastricht

- Introductieweek eerstejaars € 120.
- Excursies eerstejaars € 41.
- Campusvergoeding eerstejaars € 3406.
- Waarborgsom campus eerstejaars € 250.
- Vaste bijdrage practica (intern) eerstejaars € 632.
- Vaste bijdrage practica (extern) eerstejaars € 316.
- Boeken eerstejaars € 1100.
- Dienstkleding en messensets eerstejaars € 600.
- Op de website staat € 7000 voor de propedeuse (inclusief collegegeld).
- Over kosten in andere jaren wordt niet gesproken.
- Op de website wordt gesproken van verplichte huisvesting op de campus.

Grafische Vormgeving Eindhovense School te Eindhoven

- De fietsenstalling op de Eindhovense School blijkt geen geld te kosten.
- De website geeft geen informatie over de opleidingskosten.

ICT Applicatieontwikkelaar Rijn IJssel College te Arnhem

- Studenten moeten zelf laptop/notebook aanschaffen (variërend in prijs van € 540 tot € 900).
- Software wordt door de opleiding ter beschikking gesteld.
- Voor de gehele opleiding wordt € 930 aan extra kosten gerekend (voor certificaten en materiaalgebruik).
- De kosten per leerjaar voor deze opleiding zijn modulair en sterk afhankelijk van het studietempo van de leerling.
- Als je 18 jaar of ouder bent, moet je ook het wettelijke lesgeeld betalen (voor BBL 1 en 2 is dat € 202, voor BBL 3 en 4 € 491 en voor BOL € 975).
- Volgens een student werden de bedragen pas na aanvang van de opleiding gemeld (maar het is de vraag of dit klopt).

Vastgoed en Makelaardij Fontys Hogescholen te Eindhoven

- Kosten voor boeken, readers en excursies worden niet op de site vermeld. Er staat alleen dat ze per opleidingsjaar verschillen (studenten zijn dus niet van tevoren op de hoogte).
- Jaarlijkse Fontys-bijdrage a € 43.

Techniek en Theater Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten

- Leermiddelenbijdrage € 472 (voor vier jaar).
- Boeken kosten in het eerste jaar van de studie naar verwachting € 500 (in het tweede jaar € 250 en in het derde/vierde jaar € 125).
- Van de studenten wordt verwacht dat ze op eigen kosten wekelijks een voorstelling bezoeken (sommige zijn verplicht omdat er lessen aan gewijd worden).
- Van de studenten wordt verwacht dat zij een eigen pc hebben.
- Elk jaar maakt de opleiding een reis naar een Europese stad. De studenten moeten reis zelf bekostigen. Bedragen worden niet genoemd.

Aardwetenschappen Vrije Universiteit te Amsterdam

- De website vermeldt voor het eerste jaar € 1000 extra kosten voor veldwerk.
- Sommige veldwerkexcursies worden door de opleiding betaald, andere niet. Daar kun je eventueel subsidie voor aanvragen. Voor eerstejaars studenten Aardwetenschappen ligt sowieso een subsidie van € 100 klaar.
- Voor vlieguren wordt maximaal € 350 gesubsidieerd, terwijl een ticket soms duurder is.
- Ook kunnen de kosten voor vervoer ter plaatse of onderdak niet altijd met medestudenten gedeeld worden (bijvoorbeeld omdat een student alleen op reis is).

MBO Bank- en Verzekeringswezen Alfa-College

- Op de website wordt alleen het wettelijk verplichte lesgeld (voor 18-plussers) vermeld.
- Over een eventuele “vrijwillige” bijdrage (voor extra activiteiten die vanuit de opleiding georganiseerd worden) wordt niet gesproken, terwijl een student daar wel melding van maakt.

Docent Beeldende Kunst en Vormgeving Fontys Hogescholen

- Over de kosten voor materialen, excursies en boeken staat niets op de website.
- De kosten voor de zogenaamde oriëntatiecursus bedragen € 300. Bij onderbreking of voortijdige beëindiging krijgt de student dit bedrag niet terug.
- Fontys-bijdrage bedraagt € 42.
- Studenten geven in de eerste jaren ongeveer hetzelfde uit. De kosten kunnen in het afstudeerjaar ver uiteenlopen; de eigen financiële situatie kan dan een belemmering zijn voor studenten.
- De opleiding heeft wel kortingsafspraken met een vakhandel, maar opdat die winkel al erg duur is, zijn studenten elders voor het kopen van materialen vaak goedkoper uit.

Oriëntaalse Talen en Communicatie (Japans) Hogeschool Zuyd

- Boeken eerstejaars € 600 - € 800.
- Extra € 22,50 voor onder andere het introductieprogramma.
- Buitenlandse studiestage, variërend van € 2000 - € 3500.
- De boeken zijn prijzig omdat ze in het Japans zijn.
- Het blijkt dat studenten de boeken rechtstreeks vanuit Japan met een creditcard veel goedkoper kunnen bestellen.

Bouwkunde Technische Universiteit Delft

- In de opleidingsbrochure worden helemaal geen kosten genoemd, ook het collegegeld niet (een student bevestigt dit).
- Studenten zijn inventief en gebruiken vaak tweedehands boeken/materiaal.

Media & Entertainment Management CHN te Leeuwarden

- Boeken (eerste jaar) € 700; in de daaropvolgende jaren zijn de kosten volgens de opleidingsite lager.
- Excursies (eerste jaar) € 195.
- Software (o.a. Adobe Indesign en Adobe Photoshop) en hardware € 395.
- De opleiding heeft een aantal boeken “te leen”, maar te weinig en bovendien moeten ze dezelfde dag weer ingeleverd worden.
- Ook zijn er niet genoeg computers met de benodigde software.

CIOS Rijn IJssel College te Arnhem

- Veel sportkleding wordt slechts enkele malen gebruikt.
- Extra kosten eerste jaar € 850.
- Extra kosten daaropvolgende jaren € 300.

Industriële Vormgeving Design Academy Eindhoven

- “Vrijwillige” bijdrage academiefonds € 85 (voor zaken die niet door het Ministerie worden vergoed, zoals een show, expositie en catalogus; tevens noodfonds en bijdrage WA-verzekering).
- Materialen € 1250 per jaar.
- Computer is min of meer verplicht.
- Kosten voor excursies worden in de opleidingsbrochure niet genoemd.
- Wel “waarschuwt” de opleiding voor extra reis- en verblijfskosten.
- Kennismakingsweekend eerstejaars € 70.
- Ook hier kan de financiële situatie van studenten een belemmering zijn.
- Printen is extra duur omdat het op industriële printers gebeurt.
- Voor studenten die niet aan het academiefonds betalen, is het bijna onmogelijk om de opleiding te doen, omdat zij niet mee kunnen doen aan shows, exposities et cetera.

Ondernemer Detailhandel (BBL) Koning Willem I College te Den Bosch

- Schoolbijdrage € 30
- Boeken per jaar € 200.

Ondernemer Detailhandel (BOL) Koning Willem I College te Den Bosch

- Schoolbijdrage € 60
- Boeken eerste jaar € 440,20.
- Boeken tweede jaar € 440,20.
- Boeken derde jaar € 258,70.

Automotive Engineering Fontys Hogescholen

- Schoolbijdrage € 42.
- Op de website worden geen bedragen gegeven voor andere kosten (boeken, pc, introductie, excursies et cetera).
- Consequenties bij niet betalen van de schoolbijdrage zijn niet duidelijk.

Bouwkunde Hogeschool van Amsterdam

- Op de website wordt wel gesproken over kosten voor boeken en materialen, maar bedragen worden niet genoemd.
- Kosten kunnen gedrukt worden als wordt samengewerkt met één of meerdere andere studenten.
- Vooral het afstudeerjaar is prijzig vanwege de afstudeerpresentatie.
- De mogelijkheid bestaat om projecten te laten sponsoren.
- Studenten zijn over het algemeen creatief met het vinden van goedkopere oplossingen.
- Studenten van de UvA plotten regelmatig elders (wat duurder is), omdat de plotkwaliteiten van de eigen opleiding matig zijn.
- De studiereis is semi-vrijwillig, want wel erg belangrijk voor het opdoen van referenties.
- Volgens een student die op dit moment aan de Technische Universiteit in Eindhoven studeert, zijn bovengenoemde zaken daar veel beter geregeld.

MBO-vakopleiding SintLucas te Boxtel

- Op de website wordt geen bedrag voor leermiddelen genoemd.
- Ook staat er niet op hoeveel aan het SintLucas fonds (schoolbijdrage) betaald moet worden.
- Studenten weten dat ze een dure opleiding gaan volgen, maar kunnen er geen reële schatting van maken omdat de opleiding hen die informatie niet geeft.

Geneeskunde Universiteit Leiden

- Zowel over de kosten voor collegegeld als voor bijkomende zaken wordt op de website niet gesproken.
- Boeken kunnen via de opleiding wel goedkoper ingekocht worden dan via de reguliere boekhandel.
- Op vrijwel alle boeken zitten hoge auteursrechten.

Hoge Europese Beroepen Opleiding Haagse Hogeschool

- Op de website staat geen informatie over (extra) studiekosten.
- Boekenkosten lijken het hoogste voor eerstejaars studenten.

Geneeskunde Radboud Universiteit Nijmegen

- Op de website staat geen informatie over (extra) studiekosten.
- De boekenpakketten zijn in het eerste jaar het duurst.
- Studenten weten dat de boeken duur zullen zijn, maar kunnen er geen reële schatting van maken omdat de opleiding hen die informatie niet geeft.

Communicatiemanagement Hogeschool Utrecht

- Op de website worden geen andere kosten dan het wettelijke collegegeld genoemd.

Beeldende Kunst Avans Hogeschool te Breda

- De overige kosten naast het collegegeld bedragen ongeveer € 1000 (voor materialen, gereedschappen en excursies in binnen- en buitenland).

Bestuurskunde Universiteit Leiden

- Zowel over de kosten voor collegegeld als voor bijkomende zaken wordt op de website niet gesproken.
- Studenten weten dat de boeken duur zullen zijn, maar kunnen er geen reële schatting van maken omdat de opleiding hen die informatie niet geeft.
- Vanuit de opleiding zelf zijn er geen initiatieven om de kosten enigszins te drukken.

Sport en Beweging ROC Eindhoven

- Alle studenten van ROC Eindhoven ontvangen een verklaring/machtiging voor de betaling van een verplichte en een aanvullende schoolbijdrage. Op dit formulier staat aangegeven welke kosten er verplicht zijn en welke vrijwillig.
- Boeken kosten circa € 500 per jaar.
- Excursies kosten circa € 400 per jaar.
- Voor andere verplichte uitgaven wordt geen bedrag genoemd.
- Uit de vrijwillige bijdrage worden introducties en schoolfeesten betaald, maar als je niet betaalt, mag je ook niet deelnemen.
- In principe kun je de sportkleding (van het merk Reebok) vier jaar lang gebruiken.
- Studenten weten dat er een kledingpakket aangeschaft moet worden, maar kunnen er geen reële schatting van maken omdat de opleiding hen die informatie niet geeft.

Media & Entertainment Management INHOLLAND te Haarlem

- Aan boeken en andere uitgaven zijn studenten in het eerste jaar € 500 - € 1000 kwijt.
- Volgens de website liggende de kosten in de daaropvolgende jaren lager (vanwege hergebruik).

Personeel en Arbeid Christelijke Hogeschool Windesheim te Zwolle

- Op de website worden geen bedragen genoemd (los van het collegegeld).
- Studenten kunnen geen reële schatting van maken de extra kosten omdat de opleiding hen die informatie niet geeft.

CIOS te Breda/Goes

- Dienstenpakket eerste jaar € 180 - € 290 (afhankelijk van niveau).
- Dienstenpakket tweede jaar € 115 - € 270 (afhankelijk van niveau).
- Dienstenpakket derde jaar € 50 - € 60 (afhankelijk van niveau).
- Dienstenpakket vierde jaar € 50.
- Inhoud dienstenpakket: aansprakelijkheidsverzekering, syllabi, readers, verbruiksmateriaal, kampen (ook winter-sport) en medische begeleiding.
- Kleding eerste jaar € 235 - € 300 (afhankelijk van niveau).
- Kleding derde jaar € 80.
- In het tweede en vierde jaar hoeft geen nieuwe kleding aangeschaft te worden.
- Inschrijfgeld éénmalig voor hele opleiding € 15.
- Medische keuring éénmalig voor hele opleiding € 70.
- Boeken eerste jaar € 80 - € 290 (afhankelijk van niveau).
- Boeken tweede jaar € 25 - € 185 (afhankelijk van niveau).
- Boeken derde jaar € 105.
- Boeken vierde jaar € 105.
- Keuzevakken € 60 - € 500 per jaar (afhankelijk van keuze).
- Profielvakken € 45 - € 380 per jaar (afhankelijk van keuze).

Leidinggevende verkoop reizen & frontoffice Noorderpoort College te Groningen

- Boeken € 600 - € 650 (afhankelijk van route – onduidelijk is of het een jaarbedrag is).
- Leermiddelen € 160 - € 200 (afhankelijk van route – onduidelijk is of het een jaarbedrag is).
- Introductie / excursies € 750 - € 1000 (afhankelijk van route – onduidelijk is of het een jaarbedrag is).
- Over verplichte aanschaf van kleding staat niks op de website.

Diervverzorging paraveterinair Citaverde College

- BBL-niveau 1 en 2 € 199,71
- BBL-niveau 3 en 4 € 485,60
- Studenten BOL-niveau 1 tot en met 4 betalen het verplichte lesgeld (vanaf 18 jaar en ouder).
- Leermiddelen voor alle niveaus BBL/BOL € 200.
- Bedragen voor extra kosten worden niet gespecificeerd.
- De vrijwillige bijdrage (niet op de website) blijkt niet zo “vrijwillig” te zijn: één student meldt dat zij een deurwaarder op zich af kreeg toen ze niet betaalde.

Academisch Centrum Tandheelkunde Amsterdam (samenwerking UvA en VU)

- UvA: Meldt in brochure dat tandheelkunde een relatief dure opleiding is.
- UvA: Voor eigen rekening zijn de witte jassen, boeken en diverse andere materialen (geen concrete bedragen).
- UvA: Voor een instrumentarium voor een tandheelkundig practicum moet je in het eerste jaar een eigen bijdrage van € 800 betalen.
- VU: Noemt alleen collegegeld.

BIJLAGE III

De studies van de studenten

communicatie hbo
 informatica hbo
 bestuurskunde wo
 biologie wo
 technische bedrijfskunde hbo
 electrotechniek hbo
 moleculaire wetenschappen wo
 social work hbo
 communicatiemanagement hbo
 rechten wo
 sport & bewegen mbo
 informatica hbo
 bank en verzekeren mbo
 informatiekunde wo
 psychologie wo
 personeel en arbeid hbo
 media & management mbo
 aardwetenschappen wo
 dierenverzorging mbo
 applied science hbo
 SPH hbo
 communicatie hbo
 foto academie hbo
 bedrijfswetenschappen wo
 industrieel ontwerpen wo
 journalistiek hbo
 Animatie hbo
 ict mbo
 SPW mbo
 theater & techniek hbo
 microbiologie HBO
 digitale communicatie hbo
 voeding en dietiek hbo
 tolk AD (hbo)
 bestuurskunde hbo

toerisme mbo
 commerciële economie hbo
 Maatschappelijk werk & dienstverlening hbo
 bedrijfseconomie wo
 juridisch mbo
 international business and management HBO
 pedagogiek HBO
 civiele techniek wo
 deveto mbo
 university college of Maastricht wo
 pedagogiek wo
 kunst cultuur & media wo
 mediatechnologie mbo
 scheikunde wo
 Japans hbo
 PABO HBO
 ergotherapie hbo
 vrijetijdsmanagement hbo
 administrateur mbo
 muziekwetenschappen WO
 gedrag en samenleving wo
 detailhandel hbo
 vastgoed en makelaardij hbo
 Diermanagement hbo
 facilitair leidinggevend mbo
 CIOS mbo
 communicatie wo
 bouwkunde HBO
 verpleegkunde MBO
 HEBO hbo
 kunstbeleid & management wo
 design mbo
 bedrijfseconomie
 media & entertainment hbo
 beveiliging mbo
 sportmanagement hbo
 Bedrijfskunde hbo
 toerisme hbo
 geneeskunde wo
 leraaropleiding Engels hbo
 rechten HBO

mighty machines MBO
 godsdienstwetenschappen wo
 verzorging mbo
 gebarentaal hbo
 autotechniek hbo
 bedrijfskunde wo
 bouwkunde wo
 verkeersvlieger hbo
 industrieel ontwerp wo
 kunstacademie hbo
 koken mbo
 commercieel MBO
 juridische dienstverlening hbo
 Frans WO
 CMV hbo
 Europese beroepenopleiding hbo
 kunst media technologie mbo
 onderwijsassistent mbo
 managementassistent
 verpleegkunde hbo
 Nederlands wo
 hoge hotelschool hbo
 psychologie hbo
 cross media concepting
 Engels wo
 geschiedenis wo
 docent beeldende vorming
 autotechnicus mbo
 grafische vormgeving mbo
 accountancy hbo
 design hbo
 industrie ontwerp hbo
 meubelmaker mbo
 vormgeving Productpresentatie
 maritieme techniek
 detailhandel mbo
 business engineering hbo
 facility management hbo
 toegepaste psychologie hbo
 bedrijfskunde hbo
 geschiedenis wo
 geneeskunde wo
 sociologie wo
 lifestyle adviseur hbo
 archeologisch onderzoeker assistent hbo
 accountancy hbo
 Jan des Bouvrie academie hbo
 verpleegkunde hbo
 gezondheidswetenschappen wo
 criminologie wo
 psychobiologie wo
 notarieel recht wo
 wiskunde hbo
 taal & cultuurstudies WO
 criminologie WO
 fiscaal recht WO
 economie WO
 management economie en recht HBO
 sociologie wo
 antropologie wo
 biomedisch laboratorium onderzoek hbo
 architectuur wo
 technische bedrijfskunde wo
 luchtvaarttechnologie hbo
 computer engineering wo
 elektrotechniek wo
 wiskunde wo
 media & knowledge engineering
 technische wiskunde
 werktuigbouwkunde
 technische informatica
 politicologie wo
 sociologie wo
 mbrt hbo
 sociaal cultureel werk mbo
 international law wo
 sustainable development wo
 zorgmanagement wo
 media & journalistiek wo
 media & maatschappij
 gezondheidswetenschappen
 mode handel mbo

pedagogische wetenschappen
trade management asia
docent maatschappijleer hbo
rechtsgeleerdheid
nederlandse gebarentaal wo
illustratie hbo
international financial management hbo
kunstgeschiedenis wo
conservatorium
leraaropleiding wo
biomedische wetenschappen wo
landschapsarchitectuur wo
voeding & gezondheid wo
natuurkunde hbo
industriële vormgeving hbo

BIJLAGE IV

De onderwijsinstelling van de studenten

Haagse Hogeschool	Hogeschool Zeeland
Avans Den Bosch	UVA
Universiteit Leiden	Larenstein
Universiteit Wageningen	ROC Zaandam
Radboud Universiteit Nijmegen	CHN Leeuwarden
Rijksuniversiteit Groningen	Deltion College
Noorderpoortcollege Groningen mbo	Erasmus Universiteit Rotterdam
hogeschool Utrecht	MBO Maasvallei
Alpha College	Driestar educatief
Universiteit Utrecht	TH Rijswijk
media college Amsterdam	De Gilde Opleidingen
VU Amsterdam	STOAS
Helicon	MBO Boxtel
Fontys hogescholen	Saxion
Hogeschool Rotterdam	De Kempel
Foto Academie	Noordelijke Hogeschool Leeuwarden
Technische Universiteit Delft	Rijnijssel Arnhem
ROC Leygraaf	KLM Luchtvaartschool
Amsterdamse Hogeschool voor Kunsten	Technische Universiteit Eindhoven
Hogeschool Leiden	ROC Amsterdam
hogeschool van Amsterdam	Friesland College
Windesheim Zwolle	Arcuscollege
Noorderpoort college	Koning Willem 1 college
Universiteit Tilburg	ROC ASA
InHolland	HKU
ROC Nijmegen	ROC Nieuwegein
HES Amsterdam	Eindhovense school
Universiteit Maastricht	Albeda College
Hogeschool Arnhem Nijmegen	CIOS Arnhem
ROC Middennederland	Groenhorstcollege
Mondriaan College	Aventus
Hogeschool Zuyd	ROC Middenbrabant
Hanze Hogeschool	Hout en meubileringscollege
NHTV Breda	SintLucas, Boxtel
ROC Westerschelde	ROC Helmond

Artez

Utrechts Conservatorium hbo

Citaverder College

Design academy Eindhoven

ROC DGO

Nova College